

Sätrabrunn under 1940-talet

ur ett personligt perspektiv

Sätrabrunn under 1940-talet erbjöd en uppväxtmiljö som skiljer sig radikalt från den som erbjuds dagens ungdom. Jag flyttade som fyraåring in med mina föräldrar 1938 till en trygg och ombonad miljö, där alla kände alla.

I samhällets centrum fanns egenföretagarna. Min far övertog en smides- och reparationsverkstad, där han även skodde hästar och reparerade och sålde cyklar. Närmaste grannar var en handelsbod, ett skomakeri och ett snickeri. Bara några hundra meter längre bort fanns bageri, kvarn, sågverk, stenhuggeri, mjölkbutik, konditori/kafé, lastbilsåkeri, taxi, tvätteri, postkontor, dessutom målare, elektriker, trädgårdsmästare, skraddare, dikesgravare och "fjärdingsman" (lokalpolis). "Stryk-Märta" försörjde sig genom att stryka vita skjortor hemma och "Stick-Anna" genom att sticka strumpor på en egen liten maskin. De var ensamstående. "Sprut-Nisse" åkte runt och sprutade fruktträden. Runt omkring samhällets centrum fanns bönderna på sina utspridda gårdar, av vilka många hade gått i arv i många generationer. Vi barn rörde oss fritt i denna miljö. Någon praktisk yrkesorientering behövdes inte. Vi kunde ju gå omkring och se vad alla sysslade med. Om mamma tillfälligt inte var hemma låste hon och hängde nyckeln på en spik väl synlig vid sidan av dörren.

Dagis var ett okänt begrepp, eftersom alla gifta kvinnor var hemmafruar. Sambo var okänt både som ord i svenska språket och fenomen i samhället. Man kunde inte bo tillsammans utan att vara gift. P-piller fanns inte, och barn utom äktenskapet var en olycka och ytterst sällsynt. Skilsmässor förekom inte, vilket förmodligen inte betydde att alla äktenskap var lyckliga. Man hörde aldrig talas om hustrumisshandel, men det kan nog ha förekommit i det tysta.

Samhället Sätrabrunn låg på gränsen mellan två kommuner, Fläckebo och Kila. Kommunerna var geografiskt identiska med motsvarande socknar och styrdes av redliga och aktade personer utan byråkrati. De var valda fritidspolitiker, som, tror jag, arbetade på nästan ideell basis. Kommunalkontor eller fast anställda administratörer fanns inte, men ganska snart inrättades en Kristidsnämnd, där en fast anställd person skötte byråkratin med ransonering till följd av kriget. De personer som man såg mest upp till och hade mest respekt för var kyrkoherden och folkskolläraren och småskollärarinnan. För övrigt fanns vid decenniets början knappast några personer med högre utbildning än sexårig folkskola, någon enstaka hade kanske någon kortare utbildning såsom folkhögskola eller lantmannaskola. Min far hade gått något år på Sala Teknikerskola.

Bostadshus och bondgårdar av rödmålat trä var det vanliga. De flesta hemmen var rena och väl underhållna genom att så gott som alla gifta kvinnor var hemmafruar. Uppvärmningen skedde genom kakelugnar eller kaminer. I köket fanns en vedspis. En del villor hade radiatorer som matades från en central vedpanna i källaren. Det behövdes stora mängder ved. Jag minns hur min far kapade ved från en stor trave på husets baksida, så att vedkubbarna gled ned på ett sluttande plan genom ett fönster i källaren. Jag fick stå där nere och hjälpa till att trava, och vi fyllde ett helt rum i källaren. Veden höggs sedan av en nära 90-årig man. Förutom kök och sovrum hade man ett rum som kallades sal och som bara användes vid bjudningar. En tid hade vi ett hembiträde som fick sova i kökets träsoffa. Badrum fanns inte, man tvättade ansiktet vid diskbänken i köket, som mestadels hade rinnande vatten från en egen grävd brunn. Utedass med tidningspapper var det som gällde. Varje fredag besökte de

flesta bastun, en röd liten stuga ute på ett gärde, damer på eftermiddagen och män på kvällen. Den drevs av en ideell förening och värmdes förstås med ved.

Kylskåp var sällsynta. Bönderna sågade is i form av stora block i någon sjö och förvarade dem omgivna av tjocka lager sågspån i en skisstack. Isen möjliggjorde t ex att mjölken kunde förvaras tills den hämtades av ”mjölk bilen” från en ”mjölkpall”, ett slags enkel bordkonstruktion av trä vid väggkanten, och transporterades till mejeriet i Sala i stora mjölkflaskor av metall som kanske rymde 100 liter. I mjölkaffären mättes mjölken direkt upp ur en sådan flaska med ett halvlitermått försett med ett långt metallhandtag och hälldes direkt i den mindre mjölkflaskan också av metall som kunden ägde och bar med sig hemifrån. Jag minns klart ett mjölkpris på 27 öre per liter men kommer inte ihåg vilket år det kan ha varit.

Maten var enkel hemlagad husmanskost med mycket hårt bröd och ost till, men med mycket få sorters grönsaker. Färsk fisk kunde köpas från ambulerande fiskhandlare, en som hade sitt utbud på en liten lastbil och en som körde omkring med cykel. Kött såldes på liknande sätt från ”slaktarbussen”, en omgjord gammal buss, som efter några år blev stationär i en skogsdunge vid sidan av huvudvägen. Frys fanns ju inte så maten måste ”konserveras” i speciella glaskärl som ställdes i en stor aluminiumbehållare med vatten i botten. Varje glaskärl hade en stålfjäder som höll ned locket på plats, och en gummiring utgjorde tätning mellan lock och kärl. Hela anordningen upphettades på spisen så att luft trängde ut varefter gummitätningen efter avsvälningen blev hållbar för lång tid. Både kött och grönsaker konserverades på detta sätt. Jag minns hur min mor malde kött och gjorde egen korv i gristarmar. Ett annat sätt att klara förvaring var rökning. Det fanns en särskild rökstuga i skogen. Efterrätten var ofta någon fruktkräm eller soppa gjord på egenhändigt plockade nypon eller bär. Äpplen kärnades ur och skars i tunna spiralskivor med en särskild apparat och hängdes sedan upp för torkning. Ransoneringen medförde svårigheter under kriget, och alla levde väl inte upp till alla lagar och restriktioner när det gällde t ex kött från släktingar som var bönder, eller när formulär av olika slag skulle fyllas i. Bananer och kaffe fanns inte. Man drack en ersättning som kallades surrogat, jag tror det var gjort av bl.a. torkade ärtor.

Hushållsavfall existerade knappast, men det fanns någon enstaka skräphög i skogen. De papper, påsar och enstaka förpackningar man fick som omslag i handelsboden brändes i vedspisen, och potatisskal och liknande fick bli gödning. Plast fanns inte. Gamla kläder syddes ofta om eller blev till mattor. Många vävde egna mattor.

Kläder, även underkläder, syddes oftast hemma, men en dag under kriget visade handelsboden helt plötsligt upp en hel kollektion ”spetsbyxor”, som av någon anledning hade blivit liggande i något förråd under många år. De såg ut ungefär som ridbyxor av mycket grovt tyg och fanns i många barnstorlekar. De måste ha sålts ut mycket billigt, ty det blev under några år högsta mode bland pojkar i 7-12 årsåldern. Särskilt under vintern var de praktiska och varma. Flickorna hade ofta långbyxor på vintern. Annars gällde klänning och ofta förkläde. Man bar en skolmössa av typ studentmössa men svart till färgen. Den hade en guldfärgad siffra fäst ovanför skärmen, som visade i vilken klass man gick.

De allra flesta hade elektriskt ljus och en stor radio hemma, några få hade grammofon. Ett minne som har etsat sig fast, var när tyskarna invaderade Danmark i april 1940 och min mor öppnade fönstret mot bakgården, så att anställda och besökare i verkstaden kunde stå utanför och lyssna på extranyheter. Det rädde stor förstämning. Jag minns hur rädd jag var. Det fanns inte olika radioprogram att välja mellan. På den tiden var information något man sökte och tog till sig med glädje, till skillnad från dagens samhälle, där man måste värja sig mot ny

önskad information som tränger på. Detta upplever jag som en mycket väsentlig skillnad mellan då och nu.

Vi hade inte mycket kontakt med omvärlden. Cykel var det fortskaffningsmedel som gällde. Få personer hade bil, som under kriget drevs med s.k. gengas från ett stort cylindriskt aggregat fäst i bakre hörnet eller som en liten släpvagn. I aggregatet pyrde en kol- eller björkvedsbrasa, som genererade koloxid som motorbränsle. Även bussarna, som ägdes av Västerfärnebo Biltrafikförening och trafikerade Västerfärnebo, Sala och Västerås, drevs på detta sätt fram till att bensinen åter blev tillgänglig efter kriget. Det fanns också en ”paketbil”, som skötte godstransporten till och från Sala. Min far drev sin smides- och reparationsverkstad med en eller två anställda under hela decenniet utan egen bil. Vägtrafiken var så begränsad att vi ibland under våren gjorde en liten grop på huvudvägen och spelade kula där.

Post och tidningar delades ut i fack på väggen i handelsboden, ett fack för varje familj som bodde i centrum. Andra fick post i en postlåda genom lantbrevbärare. Jag vill minnas att postkontoret var öppet någon timme även på söndagar. Det fanns fyra lokala dagstidningar: Vestmanlands läns tidning, Västmanlands folkblad, Sala allehanda och Salaposten.

Det var ganska vanligt att ha telefon. Jag minns mycket väl att vårt nummer var 35 och grannen i handelsboden hade 60. Vår telefon var stor och fäst på väggen. Jag tror nedre delen hade två stora batterier inuti. Man ringde med hjälp av en liten vev på sidan. Vid varje telefonsamtal måste min far springa från verkstaden in i bostaden. Telefonväxeln sköttes av en hemmafru i ett litet rum i den egna bostaden. Hon svarade ”Sätrabrunn”, och då fick man begära det nummer man önskade bli kopplad till eller begära ”Sala” om man ville komma längre. När jag ville ringa till mormor och morfar begärde jag då 846a. De delade nämligen telefonledning med närmaste granne. De visste vem av dem som skulle svara genom att 846a fick en ringsignal medan 846b fick två.

Någon sjukvård fanns inte i samhället utan man måste åka till Sala. Fri skoltandvård infördes under decenniet, men man måste åka buss till Sala för behandlingen. Det var spännande och litet nervöst att hitta i en så stor stad med all trafik och att klara av ett modernt WC! Äldrevården bestod av ett ålderdomshem i kyrkans närhet, men de flesta äldre togs nog om hand av familjen, åtminstone bland bondebefolkningen.

Framför handelsboden fanns en liten stenstolpe med en ögla, där bönderna kunde binda hästen, medan de gjorde sina inköp. Förutom ägaren fanns ett par expediter och en springpojke anställda. På andra sidan vägen mitt emot handelsboden stod en stor anslagstavla, där de olika ideella föreningarna kunde annonsera sina sammankomster. Tavlan var uppdelad så att de dominerande föreningarna hade var sin sektion, medan andra fick samsas på en gemensam del. De tre stora var Missionsförsamlingen, IOGT och Sätra IF.

Missionsförsamlingen var, som jag minns, mycket livaktig. Missionskyrkan var en stor byggnad med lägenhet i övervåningen för den anställde pastorn. De flesta barn gick i söndagsskola där, även de vars föräldrar inte alls var medlemmar eller särskilt troende. Några medlemmar volontärer som lärare och höll god disciplin, en avdelning för äldre barn och en för yngre. Vi satt alla tysta och lyssnade andaktsfullt till berättelser om Jesus och sjöng religiösa sånger ur en särskild sångbok. Man fick en bild som anknöt till dagens tema inklästrad i en liten bok, och jag minns att det inte alls ansågs bra om det fanns ett tomrum i boken för någon söndag, så det var bäst att försöka sköta närvaron. Det fanns en särskild sparbössa, där man la i pengar till missionsarbetet i Belgiska Kongo. När man slutade, i 13-

14 årsåldern, fick man en bibel. Sedan kunde man bli medlem i missionskyrkans juniorförening, men många som inte hade troende föräldrar brydde sig inte mera, kanske därför att dans inte fick förekomma utan betraktades som på gränsen till syndigt. Ibland hölls auktioner på syföreningens handarbeten och hembakade tårtor, bullar etc. Ibland visades någon naturfilm. Missionärer som verkade i Belgiska Kongo kom ibland och visade bilder och berättade. Detta var ett tillfälle att få veta litet om hur livet var i andra delar av världen. TV fanns ju inte.

Många var engagerade i nykterhetslogen IOGT, som ägde en stor föreningslokal med festplats runtomkring, allmänt kallad "Lugnet" eller godtemplarlokalen. På den stora tomten fanns en scenbyggnad med tak och en stor dansbana med en orkesterstrad med tak. Det var något av en folkets park/bygdegård. Medlemmarnas interna möten avslutades ofta med dans inomhus. Helnykterhet var ett absolut krav. För medlemmar i 18 – 30 årsåldern blev frestelsen ibland för stor, och motboken hindrade inte att de fick tag på sprit och drack sig fulla. Nyheten spred sig snabbt i samhället, och syndabockarna uteslöts ur gemenskapen, men efter något år kunde de tas till nåder igen och avlägga ett nytt nykterhetslöfte. Det fanns också en ungdomsavdelning, ungdomslogen. Aktiviteten där varierade under åren beroende på tillgången på engagerade ledare. Vi lärde oss mötesteknik, slöjdade och hade små uppträdanden med sånger och sketcher. Vi besökte också andra ungdomsloger. Jag minns att vi åkte släde till Haraker en gång.

I Godtemplarlokalen fanns även ett bibliotek och den tjänstgjorde också som biograf, kanske ett par gånger i månaden. Jag minns filmer som Åsa-Nisse, Tarzan, Lassie. Ibland kom kända personer och höll föreläsningar. Jag minns t.ex. Sten Bergman berätta och visa bilder av paradisfågeln på Nya Guinea och Stefan Szende tala om aktuella politiska problem i Europa omedelbart efter kriget. I valtider hölls politiska valmöten där.

Vid midsommar blev Lugnet en folkets park. Till midsommarfesten kom folk, mest ungdom, cyklande från vida omkring, t ex Sala och Västerås. Skogen runt festplatsen fylldes med hundratals tält. Några få utedass i anslutning till godtemplarlokalen var de enda bekvämligheter som erbjöds. Att tälta betraktades troligen som allemansrätt, men jag kan inte tro att markägaren var särskilt glad åt det, även om arrangörerna försökte städa upp efteråt. Festen pågick i två dagar med någon revy, dans, lotterier, varm korv etc. Jag minns att jag sålde varm korv ett år för 40 öre, 45 öre med bröd. Jag minns att inträdet kostade 1 kr, men 75 öre för militär i uniform. Slagsmål och fylla var inte helt ovanligt. Orsaken till att någon ansågs behöva stryk kunde vara att vederbörande kom från en för avlägsen ort, t ex Svanå. Jag gick upp tidigt nästa morgon för att leta pengar, och jag minns att jag ibland kunde hitta sammanlagt så mycket som fem kronor.

Även idrottsföreningen ordnade som regel en liknande sommarfest på samma plats. Men fotbollsplanen låg på ett gårde i utkanten av samhället. Där spelade Sätra IF sina matcher i division VI eller VII. Det fanns inget nät bakom målen. Åskådarna satt i gräset runt om planen. Man hade egna träningar så gott det gick. Någon gång cyklade en tränare ut från Sala, och spelarna samlade 50 öre per person som betalning åt honom. En gång minns jag att en match mellan "gubbar" och "damer" ordnades bara som ren underhållning. Ingen kunde då ana att damer någonsin skulle kunna komma att spela fotboll på allvar. En tid fanns också ett juniorlag, och vi cyklade bl.a. till Grällsta (7 km) för att möta deras juniorlag. På vintern ordnade Sätra IF ibland någon skidtävling. Jag minns hur min far en gång tog mig med för att titta, och att han lärde mig att skilja mellan talen 12 och 21 genom att se på de tävlandes nummerlappar, så det måste nog ha varit ett trettiotal deltagare, såvitt jag minns endast män.

På hösten när det började bli kallt skulle innanfönsterna sättas in. De hade förvarats på vinden under den varmare delen av året. För att slippa drag klistrades sedan särskilda vita pappersremсор kring innanfönsternas kanter, utom kring ett i varje rum, som man måste kunna öppna för att vädra. En rulle bomull i form som en större rulltårta skulle placeras mellan inner- och ytterfönstret som ett slags dekoration.

Någon allhelgonahelg fanns inte. Vid första advent gick många till kyrkan, och julen firades överallt mycket traditionsenligt men var inte så kommersialiserad, så julhandeln påbörjades inte alls så tidigt som nu. Lutfisken skulle prepareras i början av december, och jag tror det var första söndagen i december som det ordnades med speciell juls skyltning i handelsboden, som då var stängd, men de två skyltfönstren och hela golvet var fyllda med lockande möjliga julklappar. Vi kunde också åka buss till Sala för att se liknande men mera imponerande juls skyltning där i stängda affärer. Knäck och kola och saffransbullar och pepparkakor ingick också i julförberedelserna. Vi smög omkring med julbockar gjorda av halm och kastade i hemlighet in dem hos varandra. Julgran togs från skogen dagen före julafton. Det kunde ta en halv dag eller mera att hitta en tillräckligt fin gran. Jag tror de flesta inte brydde sig om att fråga markägaren om lov. Korkmattan på golvet skulle fernissas en eller två dagar före jul, men man fick inte klä granen förrän på julaftons förmiddag.

Under julhelgen kunde man lyssna till radions julunderhållning, men man skulle helst inte ringa några telefonsamtal för att växeltelefonisten också skulle få lite julfrid. Många familjer hade som nu en jultomte, och en del barn trodde på tomten under många år. Julklapparna delades ut på julaftons eftermiddag. Jag minns att en grannpojke en julafton kom och talade om att han hade fått sina julklappar på förmiddagen, vilket allmänt betraktades som förskräckligt opassande. Julklapparna var böcker (t ex Pelle Svanslös, Biggles, indianböcker, När Var Hur), sällskapsspel som Monopol, Fia, Löjligen familjerna, Plockepinn. Det fanns förstås också dockor, leksaksbilar (mest tyska) och en tysk mekanisk byggsats som hette Trix. En gång fick jag en ångmaskin som man kunde köra genom att elda med rödsprit. Jag har ännu kvar en filmapparat som kunde visa rörliga bilder. Den hade en elektrisk lampa och en medföljande slutna filmslinga som man vevade runt och runt för hand. Den visade en tecknad gumma, som stod och tvättade kläder på en tvättbräda. Jag minns att den gjorde stor succé på min julgransplundring. Vi barn inbjöd ju varandra kring ”tjugondag Knut, då julen dansas ut”.

På juldagens morgon gick man upp tidigt och tände alla ljus. Det var viktigt att visa att man var vaken, när folk kom förbi på väg till julottan, antingen i kyrkan eller missionskyrkan. Resten av juldagen skulle man tillbringa i stillhet hemma i familjen och inte gärna besöka andra, vilket ofta var svårt, man ville ju så gärna visa andra vad man hade fått i julklapp. I godtemplarlokalen ordnades en stor julgransplundring i januari för alla barn. En tomte kom med godispåsar som hade skänkts av ägaren av handelsboden, och vi dansade kring en stor gran och lekte ringlekar.

Vid påsken klädde flickorna ut sig till påskgummor precis som nu. Långfredagen var en stilla dag som hölls fri från allt nöjesliv. Påsksmällar förekom liksom smällar och små fyrverkerier vid sista april, då vårens ankomst firades på ett litet berg med brasa i en tjärtunna monterad på en hög järnställning och med sång av missionskyrkans kör eller kyrkokören.

De anställdas arbetstid var normalt kl. 7 till kl. 17, på lördagar till kl. 13. Med kafferast på förmiddagen och lunchrast blev det 48 timmars arbetsvecka. Anställda i handelsboden och hos bönderna hade förstås andra tider. Jag minns inte att man talade mycket om semester. De

flesta var ju egenföretagare eller bönder och tog knappast någon semester, och de som var anställda hade kanske en eller två veckor ledigt, men några långa semesterresor gjordes inte. Vintersemester var okänt, och utlandssemester var inte möjligt av ekonomiska skäl och naturligtvis också på grund av kriget. Jag minns en enda semester med familjen. Min far hade gjort en särskild barntandemcykel för mig och min syster, så vi cyklade på två tandemcyklar till Dalarna och hälsade på släktingar. Vi tältade på ett gärde i ett tält utan botten, som min mor hade sytt. Min far fick inte riktigt plats i tältet, så han sov invid en höhässa i närheten. På hemvägen minns jag att mina föräldrar fick en svår punktering. Min far hade naturligt nog ingen licens med sig för köp av däck, och för att säkerställa att han skulle skicka en licens i efterhand blev han tvungen att lämna sin vigselring som pant. På hemvägen hyrde vi ett ”resanderum” i stället för att tälta, och där blev vi bitna av loppor.

Genom att Sätrabrunn låg på gränsen mellan två kommuner fanns ingen skola i samhället, utan vi måste åka ett par kilometer åt var sitt håll för att komma till rätt skola, beroende på var i samhället vi bodde, för det mesta med cykel, men på vintern ibland med skidor eller spark. Det var typiska rödmålade skolhus ganska ensligt belägna. Jag tillhörde Fläckebo socken och började därför i Hedens skola 1941. Skolformen kallades B2, vilket betydde att en småskolelärarinna undervisade klass 1 och 2 tillsammans i en sal (småskolan), och en folkskollärare hade klasserna 3 – 6, senare även 7, tillsammans i en intilliggande sal. Vi hade en gemensam korridor med bänk utefter väggen att sitta på på rasterna, men man fick bara vara i korridoren vid dåligt väder och på frukostrasten, då man åt medhavd smörgås (knäckebröd) och drack egen mjölk eller choklad. Det fanns en drickfontän i korridoren. När det ringde in ställde vi upp oss på led i korridoren, hälsade artigt på läraren genom att bocka /niga och marscherade sedan in i god ordning. Båda skolsalarna hade varsin orgel, som läraren spelade en morgonpsalm på varje dag, och på väggen hängde en inramad uppmaning: Svär icke! Jag minns särskilt hur vi sjöng ”I öster stiger solen upp ” före en kort bön.

Ett skolkort från 1945 visar att skolan hade totalt 34 elever. Några få var finska krigsbarn, som troligen inte hade det lätt i början, men ganska snart lärde sig svenska och smälte in i miljön. När min systers finska flickkamrat efter kriget återvände till sitt hem i Finland, kunde hon inte prata med sin mamma, eftersom hon hade glömt sitt finska modersmål under de få åren i Sätrabrunn, men när hon flera år senare kom tillbaka till Sätrabrunn på besök kunde hon inte samtala med min syster, eftersom hon då inte kom ihåg någon svenska.

Flickornas gemensamma syslöjd sköttes av småskollärarinnan i hennes skolsal och folkskoleläraren hade pojkarnas träslöjd i en särskild slöjdsal på övervåningen, men i småskolan fick även pojkarna lära sig att stoppa strumpor. När hälen slets ut var det ju inte fråga om att kasta bort strumporna. På övervåningen fanns också en vaktmästarbostad. Skolsalarna värmdes upp med vedeldade kaminer. De äldre pojkarna fick turas om att sköta brasan och bära in ved från en vedlåda i korridoren.

I en särskild byggnad mitt emot skolan bodde folkskolläraren med familj i nedre våningen och småskollärarinnan med familj i övervåningen. Utedassen fanns i en separat förrådsbyggnad. Vi hade en stor skolgård, där vi kunde röra oss fritt på rasterna. En del av skolgården var en primitiv fotbollsplan, lite gräs och mest grus. Några riktiga fotbollsmål fanns inte.

Pojkarna spelade mest fotboll, och flickorna bollade mot skolväggen ofta med två eller tre bollar samtidigt i luften. Pojkar och flickor deltog ibland i samma lek, t.ex. när vi hoppade hage, lekte kurrägömma eller på vintern ”herre på täppan”, då man knuffade ned varandra från en stor snöhög. Några egentliga idrottslektioner förekom inte, men i småskolan gjorde vi

ibland vissa gymnastiska övningar stående vid våra bänkar, och på vårterminen hade vi ibland något av en organiserad idrottsdag, då vi tävlade i några friidrottsgrenar.

Läraren hade muntlig undervisning i en klass, samtidigt som den andra klassen hade tysta egna övningar i t.ex. räkning eller skrivning. ”Välskrivning” var ett särskilt ämne. Det fanns ett litet hål uppe till höger på skolbänken där man förvarade ”bläckhornet”, en liten flaska med bläck. I det doppade man bläckpennan med utbytbar stålspets. Det var svårt att få ett jämnt flöde på bläcket och samtidigt forma bokstäverna korrekt. För att undervisningen skulle fungera i ”storskolan”, där fyra klasser samsades var det nödvändigt med ett tvåårsschema, där klass 3 och 4 bildade en enhet och klass 5 och 6 en annan. I t.ex. geografi tog det då två år att behandla Sverige från söder till norr, så att klass 3 ett visst år började med Skåne, medan nästa års klass 3 fick börja med Västmanland. Systemet fungerade mycket väl, naturligtvis genom det låga elevantalet i varje klass. Vi var fem elever i min klass, och klassen närmast under hade bara en elev.

En annan viktig bidragande orsak till att B2-systemet fungerade väl var den goda disciplinen. Det rådde absolut tystnad i klassrummet. Om man skulle svara på en fråga räckte man upp handen och fick ställa sig upp med båda fötterna vid sidan av bänken först. När man gick upp till katedern för att visa upp något arbete eller fråga, måste pojkarna buga och flickorna niga först. I storskolan kunde bara lite fniss eller onödiga samtal få allvarliga konsekvenser. Läxförhören där var stränga och bakläxa inte ovanligt. Skoldagen avslutades med att läraren läste ”Herren välsigne eder ...”. Det var god ordning och effektiv undervisning, och de allra flesta var troligen nöjda med sin skolgång. Jag tror inte någon lämnade skolan utan att kunna läsa, skriva och räkna tillfredsställande.

Mitt i terminerna hade vi ”skurlov” och på hösten ”potatislov”. Det förra betydde att vi var lediga för att skolans trägolv skulle skuras rena, och det senare att vi elever behövdes som hjälp åt traktens bönder för att ta upp potatisen. Skolavslutningarna, ”examen”, hölls i kyrkan ungefär som nu, men någon diskussion om lämpligheten ur ett religionsfrihetsperspektiv behövdes inte. Efter avslutningen skyndade man sig att byta siffra på skolmössan till nästa högre siffra för att visa att man nu inte längre gick kvar i den lägre klassen.

Alla elever hade en betygsbok, där betyg skrevs in vid slutet av varje termin under hela skoltiden. Någon diskussion om betygens vara eller inte vara förekom inte. Det fanns sju betygsgrader: A (= Berömlig), a, AB, Ba, B (= Godkänd), Bc och C (= Underkänd). A gavs ytterst sällan och man måste vara exceptionellt duktig i ett ämne för att få a. Betyg (A, B eller C) gavs också i ”Uppförande” och i ”Ordning”, men där var A normen. Ett B i något av dessa, eller än värre i båda, var en kraftig markering från skolan till hemmet. Man säkerställde att föräldrarna fick vetskap om betygen genom att de måste skrivas under av målsman före nästa betygstillfälle

I läroboken i ”Naturlära” visades människokroppen utan könsorgan, och någon sexualundervisning förekom inte, utan den kunskapen, naturligtvis av tvivelaktig standard och sanningshalt, fick man ofta från äldre kamrater. En praktisk demonstration kunde vi dock uppleva som intresserade åskådare från vägkanten, när traktens bönder kom till en bondgård i samhället för att få sina kor betäckta av tjuren som fanns där. Homosexualitet var ett okänt begrepp.

Mobbning var okänt till namnet, men visst förekom det att elever utsattes för vad man nu säkert skulle kalla mobbning, och vederbörande fick nog finna sig i att lida i det tysta. Det förekom naturligtvis slagsmål ibland mellan pojkar på skolrasterna och på fritiden, men man

slogs och brottades med händer och armar och använde inte den typ av våld som förekommer nu med sparkar mot huvudet. Den som hade missskött sig på något sätt kallades in på rasten, och vid allvarliga förseelser fick han flera slag av lärarens handflata mot kinderna, så att det sved ordentligt. Det kallades att få ”fliskor”. Första frågan från kamraterna, när syndaren kom ut, var alltid: Hur många fliskor fick du?

Det var trots allt en trygg och homogen skolmiljö, som egentligen inte uppfordrade till mycket ifrågasättande. Jag kan fortfarande räkna upp namnen på Jakobs tolv söner, som vi måste lära oss utantill i kristendomsundervisningen, men ingen ifrågasatte nyttan av sådan värdelös kunskap. Någon undervisning i främmande språk förekom inte. Vi lärde oss i historia att våra kungar var goda (eller åtminstone välmenande), till skillnad från många av de danska, som framställdes som illasinnade. Genom kristendomsundervisningen och kyrkan visste vi att vi hade den rätta tron. Den 6 november observerades alltid genom att läraren på morgonen läste om hur Gustav II Adolf i slaget vid Lützen genom sin död hade räddat den enda rätta tron åt oss. Jag minns en gång då biskopen kom för officiell ”visitation” av Fläckebo församling. Han talade i kyrkan till oss barn. Vi kände naturligtvis stor respekt och vördnad, det var nästan som om Gud själv hade kommit på besök. Ändock störde det mig när han motiverade vikten av att läsa bordsbön med att grisarna inte gjorde det, och vi skulle ju inte vara som grisar. Jag minns att jag funderade över logiken i motiveringen. Det fanns också andra störande inslag. Jag minns att för mig ett sådant var avsnittet om asatron i historieundervisningen. Kunde det finnas mer än en gud? Det hjälpte liksom inte, att jag tidigare redan hade hört (kanske i söndagsskolan) om att ”avgudar” tillbads i andra länder. Ett annat främmande inslag var finska och danska krigsbarn, som i början inte behärskade vårt språk. Krigsnyheterna oroade naturligtvis också. Jag minns att jag en gång frågade min far om TTs nyhetsutsändningar skulle upphöra av brist på nyheter när kriget blev slut.

En gång under min skoltid ordnades en skolresa. Vi samlade in pengar bl.a. genom att vid jultid ett år vara stjärngossar. Vi gick från hus till hus och sjöng julsånger. Jag var Judas med stor päls och svart ansikte och kom in med en bössa och samlade in pengar efter sångerna. Skolresan skedde sommaren därpå. Vi åkte tåg och bodde på ett ”tåghem” i Undersåker, Storlien och Åre och vandrade bl.a. till Åreskutans topp.

Det fanns tre skolor i socknen. Fläckebo kyrka med kyrkskolan och sockenbiblioteket låg bara några kilometer bort från Hedens skola, och ibland cyklade vi till kyrkskolan för sångövning med kantorn, som också var lärare på den skolan. Ibland såg vi någon film gemensamt. Det kunde vara om avlägsna delar av världen som Afrika. Jag minns att en kamrat råkade i onåd hos läraren efteråt, för att han hade fnissat, när filmen visade kvinnliga ”infödingar” med bara överkroppar. Någon gång hade vi gemensam skidtävling med alla tre skolorna. Någon särskild utrustning för skidåkning, utöver skidor och stavar, som vi måste ha transporterat på cykel, fanns inte, inte heller några möjligheter att duscha och byta kläder efter tävlingen. Vi hade också fotbolls- och bandymatcher mot kyrkskolan. En bandymatch förlorade vi med 25-0, vilket inte var så konstigt med tanke på att vi i Sättrabrunn bara hade en pytteliten damm och någon kilometer bort ett litet kärr att åka på, medan de som bodde nära kyrkan hade Fläcksjön att öva på. Men fotboll gick bättre för oss. Ett år anordnades en simkurs i Fläcksjön.

I början av decenniet var det mycket få elever som fortsatte sina studier efter folkskolan. De måste då efter godkända inträdesprov börja i samrealskolan i Sala eller läroverket eller flickskolan i Västerås. Tyska var det första främmande språket, senare under decenniet blev engelskan det första. Eleverna bodde kvar hemma och pendlade med buss. Några var

framgångsrika, andra gav upp efter något år. Självt kom jag att bli ett udda undantag, genom att jag efter sex år i folkskolan studerade per korrespondens parallellt med en del småjobb (bl.a. som hjälp i konditoriet, i min fars verkstad, i sockenbiblioteket (50 öre per timme)). Jag klarade realexamen 1950. Då var denna examen inte helt ovanlig bland Sättrabrunns ungdomar, men det fanns inte någon som hade avlagt studentexamen.

Det var upp till oss själva att sysselsätta oss på fritiden. Vi lekte lite varstans i samhället, med barkbåtar i bäcken, med trallorna i sågverkets brädgård, vi byggde kojor i skogen, spelade kula på tvätteriets långa avlastningstrapp eller på vägen eller spelade fotboll i en liten skogsdunge. Krocket var också ett populärt spel i björkhagen bakom handelsboden. Där gjorde flickorna lekstugor med överblivna lådor och kartonger. Där fanns också gungor, trapets och ringar att svinga i. Ibland ordnade de egna uppträdanden med ”teater” och sång och annonserade detta på anslagstavlan. En del föräldrar tog sig tid och kom som åskådare. De fick betala 5 öre i inträde och fick en särskild biljett. Min syster minns hur trädgårdsmästaren överlämnade blommor efter en föreställning.

Vi cyklade för att bada i Stävresjön, som låg ca 9 km bort. Vi grejade med våra cyklar och satte på ”smälla”, en pappbit vikt om stänkskärmsstaket med ett snöre till handtaget, så att man kunde ”gasa” och låta som en motorcykel. Vi spelade kort och Monopol, och på vintern åkte vi förstås skidor och spark och bob. Vi fick pappkartonger i handelsboden och roade oss med att åka pulka på dem nedför en liten backe vid kaféet. I en grusgrop hade vi väldigt roligt i skidbackarna. Vägen genom samhället var isbelagd, så ibland ”tolkade” vi, ett nöje som innebar att man höll i med händerna längst bak på en släde, kanske på väg till kvarnen, och släpade efter med bara pjäxorna mot vägen. Ibland var vi ovälkomna, när bonden tyckte att det blev onödigt hårt arbete för hästen. Lite mera vågat var det att tolka efter bussen när den satte igång.

Vi bar ofta en kniv i bältet. Den behövdes för att tälja barkbåtar och göra visselpipor på våren eller att göra slangbellor och pilbågar, men man hade aldrig någon tanke på att använda kniven i ett slagsmål. Däremot gjorde man ju illa sig själv ibland. De flesta upptågen var ganska harmlösa. Jag minns att vi i höstmörkret gömde oss vid sidan av vägen och drog en stor säck fylld med halm över vägen för att skrämma någon som kom cyklande. Ibland spelade vi ”hartsfiol” genom att fästa en sytråd på någons fönster med ett häftstift och sedan på avstånd gnida tråden med en bit harts. Ibland lade vi ut ett tomt paket på vägen och tittade från ett gömställe, hur någon plockade upp det. Visst var man lite rädd att det skulle råka bli så illa, att vår lärare blev den som hittade paketet. Vid ett tillfälle, som fäst sig i mitt minne, kom en av mina kamrater på idén att paketet ju ingalunda behövde vara tomt, varpå han utträttade sina behov mellan två små brädbitar som vi hittade. Vi gjorde ett fint paket och iakttog hur en av traktens bönder plockade upp paketet, när han kom förbi med sin häst och vagn. Vi försökte föreställa oss vad som skulle hända, när han kom hem till köket med sitt paket. Vi fick naturligtvis aldrig veta. Detta var ungefär så långt som vi gick i ”syndiga” upptåg. Det är intressant att jämföra med dagens klotter, sönderslagna fönsterrutor på skolor, förstörd gatubelysning etc, sådant som var okända tilltag då.

Respekt för äldre människor var viktigt. Grannar omtalades som ”farbror Svensson” och ”tant Svensson”, och man kunde inte dua dem. Pojkar skulle bocka och lyfta på mössan och flickorna niga och säga god dag. Det blev nog aldrig riktigt samma nära och enkla sociala kontakt mellan generationerna som nu.

När vi blev tonåringar var det snart dags för de flesta att börja konfirmationsundervisningen. Få avstod, antingen därför att de tillhörde missionsförsamlingen, som hade sina egna rutiner, eller därför att de hade föräldrar som inte hade något till övers för kyrkan. Möjligen fanns några som inte tyckte att de hade råd med den nya konfirmationsklänningen eller -kostymen. Vi cyklade till kyrkoherdens lektioner i kristendomskunskap och kyrkans lära i kyrkskolan, kanske en gång i veckan under mer än ett halvår. Dessutom förväntades man besöka högmässan varje söndag. Vi behövde inte, som våra föräldrar hade gjort, lära oss hela Luthers lilla katekes utantill, kanske ett tecken på att sekulariseringen ändå hade börjat göra sig gällande i samhället. Det hölls heller inga husförhör som tidigare. Men vi måste ändå lära mycket utantill, bl.a. psalmverser, och det var vanligt att vi hade ett tiotal i läxa varje gång. Ibland kändes det för mycket, men prästen tyckte att det var lämplig ”hjärngymnastik” för oss. Vid några tillfällen minns jag att någon läste upp psalmerna från det utrivna psalmboksbladet dolt av de knäppta händerna.

Avslutningen var ett förhör i kyrkan med föräldrar och släktingar som åhörare och nattvard på söndagen efter. För pojkarna var konfirmationskostymen kanske den första riktiga kostymen med vanliga långbyxor. Annars var golfbyxor det vanliga (byxor som spändes runt benet under knäet). Kostymen kunde användas i andra sammanhang, men jag antar att det var svårare för flickorna att få mycket användning för sin vita klänning. Konfirmationen var en betydelsefull händelse i livet, ty nu kunde man som pojke börja använda hatt, ett viktigt tecken på att man var vuxen. Man skaffade också en riktig slips utan gummiband och lärde sig knyta en fin knut för att imponera på flickorna. Man lärde sig att lyfta artigt på hatten, när man hälsade, även på jämnåriga flickor, om man var väluppfostrad.

Efter konfirmationen var man ”vuxen” utan att vara myndig, som man blev först vid 21 års ålder. Många tonåringar började nu att ta taxi till Sala Folkets park för att roa sig och dansa. Det var jazz och gitterbugg som gällde, och i början av decenniet skulle pojkarna vara klädda som ”swingpjattar”: bred hatt med lågt stuk och stor kavaj med breda axelvaddar, smala och för korta byxor och gulbruna skor, många detaljer som på den tiden ansågs opassande, men som vi yngre förstås såg på med beundran.

Sätrabrunn var ju en kurort, och på somrarna livades samhället upp, när Sätra Brunn och Badanstalt, med anor från år 1700, slog upp portarna för sina gäster. Brunnsanstalten omfattade ett stort område och låg i samhällets utkant och ägdes av Uppsala Universitet. Det var öppet två ”terminer” från början av juni till slutet av augusti för hundratals badgäster som bodde i särskilda gamla stugor i Brunnsparken. Det var främst reumatiska sjukdomar som behandlades med sjukgymnastik och olika bad. Det var en unik miljö med gamla traditioner, som fortfarande delvis finns kvar. Alla gäster fick inte rum i stugorna utan hyrde rum ute i samhället, vilket gav de fasta innevånarna extra inkomster. Det medförde också många tillfälliga sommararbeten. Handelsboden och kaféet öppnade filialer vid Brunnen. Intendenten var traditionellt en medicinprofessor från Uppsala, och många medicine kandidater praktiserade vid Brunnen. Vi barn kunde röra oss fritt i hela området och blev väl bekanta med en del stamgäster, som återkom år efter år.

Mot slutet av kriget, under hösten 1944 och fram till våren, kom Brunnsanstalten att användas som en flyktingförläggning för danskar. Officiellt var det en polisskola, men i verkligheten en ren militärutbildning av blivande danska motståndsmän. Det var spännande för oss barn att höra danska pratats och se hur soldaterna marscherade och kröp och sköt i skogen. Vi försökte ibland härma efter i våra lekar.

Dagens ungdomar säger att de inte kan leva utan mobiltelefon, medan många tonåringar köar för psykiatrisk vård. 1940-talet i Sätträbrunn kanske framstår för den yngre generationen som en tid av försakelse och nästan armod, en tid som man kanske skall vara glad att man slapp leva i. Så var det inte alls för de allra flesta av oss. Knark fanns inte, och problem med våld och allmän brottslighet var mycket sällsynta. Vi levde i stället i en trygg och ombonad miljö. Man kunde ju inte sakna saker och ting som ingen annan hade eller som överhuvudtaget inte fanns. Mitt fortsatta liv i många främmande länder och miljöer har kanske snarare underlättats av en slags bastrygghet som 1940-talets Sätträbrunn gav mig.

Börje Hansson
2007-12-08